

3. Analýza a interpretácia rozprávaných biografii

Všeobecné východiská

Analýzy naratívnych interview, resp. rozprávaných biografii¹ otvárajú veľké možnosti špecifického prístupu k empirickému skúmaniu rodu. Prinášajú poznatky o povahe rodových vzťahov v konkrétnom sociálne štruktúrovanom svete. Zachytávajú a skúmajú vyrozprávané biografie žien, a tak otvárajú „*perspektívu ženského subjektu*“. Sprístupňujú diferencované poznanie o životných podmienkach a skúsenostiach žien v rozdielnych historických a sociálnych kontextoch. Odhaľujú začlenenie žien do siete sociálnych vzťahov a zároveň vypovedajú o rozmanitosti a individualite ich životov. Naratívna rekonštrukcia sociálnej skutočnosti si vyžaduje špeciálne nástroje vedeckej analýzy.²

¹ „Naratívna analýza biografických seba projekcií je viac než len mikrosociologická metóda. Nárokuje si byť teoretickou koncepciou chápania a vysvetľovania sociálnej skutočnosti, ktorá má vychádzať z etablovaných teórií chápanúcej sociológie ako aj jej štrukturalistických variant. Chce vytvoriť teoretický a metodologický základ, vhodný pre vysvetlenie procesualnosti a genézy sociálnych systémov konania. Naratívne analýzy biografických seba prezentácií sú analýzy žitých a jazykovo-každodenných významných dejín spoločnosti a sú rovnakou mierou vysoko špecifické ako aj všeobecné.“

Fischer-Rosenthal, W. / Rosenthal, G.: *Narrationsanalyse biographischer Selbstpräsentation*, In: Hitzler, R. / Honer, A. (Hrsg.): *Sozialwissenschaftliche Hermeneutik*, Leske + Budrich, Opladen 1997, s.156–157.

² „Biografický výskum sa vzťahuje na biografie ako „sociálne fakty“. Myslia sa tým také rozdielne aspekty ako sú inštitucionalizované pravidlá, kultúrne vzory a „jazykové hry“, každodenné chápania, sociálne a diskurzívne praktiky alebo subjektívne spôsoby reflexie a kognitívne konštrukcie, ktoré – vždy svojím spôsobom – konštruujú a reprezentujú individuálny život. Biografický výskum sa teda vzťahuje k „textom“ a „textovým formátom“, ktoré sa vytvorili v týchto inštitúciách, diskurzoch a praktikách. „Biografiu“ možno skúmať z perspektívy produktu a z perspektívy procesu, teda ako výsledok kolektívnej alebo individuálnej aktivity

Existuje súvislosť medzi poznávacím zámerom projektu *Pamäť žien* a voľbou práve naratívneho interview. Naratívne interview „*si kladie za cieľ presnú a vyčerpávajúcu analýzu sociálnych javov so zvláštnym dôrazom na zohľadnenie procesualného charakteru manifestovanej sociálnej skutočnosti. Úlohou je odhaliť nové aspekty vybranej oblasti skúmania (vrátane biografických aspektov) a to aj prostredníctvom skúmania každodennej praxe rôznych sociálnych (interaktívnych, biografických) procesov, ktoré skryto pôsobia v pozadí známych vonkajších skutočností. Tento poznávací zámer vylučuje akúkoľvek špecifikáciu či použitie obmedzených kategórií, ktoré by viedli k zúženiu pozornosti a k formulácii uzavretých batérií otázok.*“³

Základným a najvšeobecnejším cieľom projektu je odhaľovanie rôznych životných stratégií, ktoré si ženy v každodennej praxi utvárajú a menia a ktoré „*skryto pôsobia*“ v procese rozmanitých sociálnych interakcií. Už samotný podtitul projektu: hľadanie identity žien z bývalých socialistických krajín, predurčil voľbu naratívneho interview, ktorého ďalším poznávacím zámerom je sprehľadniť „*štruktúry a mechanizmy, týkajúce sa identít individuálnych alebo kolektívnych sociálnych jednotiek (od Ja-identity k My-identite)*“. Realizuje sa „*identifikáciou vnútorných súvislostí medzi fázami a vlastnosťami jedinečných (individuálnych alebo kolektívnych) procesov. A tak sú dokonca zviditeľnené biografické historické zvláštnosti, princípy a podmienky rozvoja identít, alebo naopak ich obmedzenia a prípadné narušenia.*“⁴ Aj ďalší typ poznatkov, ktoré sa dajú získať prostredníctvom naratívneho interview: „*objavenie a rozpracovanie štruktúrnych mechanizmov rozvoja a narušenia sociálnych procesov*“⁵ korešponduje s cieľmi projektu, hoci viac okrajovo.

Historicko-empirickým predmetom našej analýzy a interpretácie budú texty prepísaných naratívnych interview. Budeme si zároveň všimnúť, ako sa „*rod vysky-*

(rozprávané príbehy, kultúrne vzorce, inštitúcie atď.) a ako modus a proces konštrukcie sociálnej reality (rozprávanie a iné praktiky 'doing biography').“

Dausien, B.: *Biografieforchung: Theoretische Perspektiven und methodologische Konzepte für eine re-konstruktive Geschlechterforschung*, In: R. Becker, B. Kortendiek (Hrsg.): *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung. Theorie, Methoden, Empirie*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2004, s. 314.

³ Schütze, F.: *Narativní interview ve studiích interakčního pole*. In: *Biograf č. 20*, 1999, s. 40.

⁴ Tamže, s. 40.

⁵ Tamže, s. 41.

tuje v rozprávaných biografiách“⁶, resp. ako sa dá z nich rekonštruovať⁷ Ešte predtým vymedzíme stručnú charakteristiku biografie ako teoretického konceptu, ktorý sa líši od biografie v bežnom chápaní. Vedecký pojem biografie sa neohraničuje na úzko subjektívne spomínanie alebo len na vymenovanie jednotlivých príbehov, ale ako teoretický koncept predstavuje prierez subjektivity a spoločenskej objektivity, mikro- a makroúrovne sociálnej reality. Je to taká perspektíva vnímania sociálnej reality, ktorá formou každodenných jazykových výpovedí vyjadruje žité spoločensko-historické udalosti a súvislosti v individuálnom ľudskom živote.

Biografie sa líšia od iných komunikačných schém viacerými znakmi. Rozprávajú sa v nich príbehy a dejinné udalosti t. z. niečo „sa stáva“ v toku času. Biografie majú dynamický charakter a nie sú len akýmsi sumárom faktov a výpočtom životných udalostí. Jednotlivé prvky histórie musia byť vybraté z nepomerne väčšieho referenčného rámca skúseností, udalostí a pocitov, ktoré sa v živote individua vyskytli. Nemôžu byť nikdy všetky uchopené, ale virtuálne tvoria celok. Vybrané jednotlivé príbehy a udalosti musí dať rozprávačka do sekvenčného poriadku a zároveň ich musí pospájať do ucelenej rozprávačskej podoby, a to tak, aby boli pre poslucháčku znovurozpoznateľné cez rozprávaný dej. Tento interakčný vzťah je podstatný. Naratívna štruktúra si od rozprávačky vyžaduje nielen sekvenčné zobrazenie minulých udalostí, ale zároveň ju núti k tomu, aby zaujala stanovisko k sebe samej v konkrétnom sociálnom svete. V prípade biografického rozprávania nejde len o prezentáciu udalostí, ale o reflexiu vlastnej minulosti, vlastných zážitkov, pričom sa nepochybuje o tom, že rozprávania nejakým spôsobom referujú na sociálnu skúsenosť a prax. Viacvrstevnatosť biografických textov neraz obsahuje aj vnútornú protirečivosť, ktorá môže byť kľúčom k analýze „reálnej“ protirečivosti a viacvýznamovosti interpretácie.

Biografické rozprávania nie je celkom ľubovoľné, pretože vychádza a opiera sa o životnú dráhu individua, ktorá bola usmerňovaná dobovým sociálnym poriadkom a ten do istej miery záväzne „predpisoval“ normy, očakávania, ale hlavne hodnotenie toho, čo sa v tej-ktorej spoločnosti považuje za „vydarený“, „šťastný“, resp. „nevydarený“ a „skazený“ život. Zo životnej dráhy sa dá vyčítať konkrétny historický spôsob socializácie a inštitucionalizácie individua v modernej spoločnosti, ktorý je rodovo diferencovaný. Tvorí však len pozadie biografickej reflexie.

⁶ Dausien, B.: *Erzähltes Leben – erzähltes Geschlecht? Aspekte der narrativen Konstruktion von Geschlecht im Kontext der Biografieforschung*, In: *Feministische Studien*, Heft 2, 2001, Deutscher Studien Verlag, Hannover.

⁷ Dausien, B.: *Biographie und Geschlecht. Zur biographischen Konstruktion sozialer Wirklichkeit in Frauenlebensgeschichten*, Donat Verlag, Bremen 1996.

Tá začína až vtedy, keď sa životné udalosti stávajú témou, teda keď človek začne tematizovať „seba vo svete“. Zo strany individuí sa realizuje „*biografizácia vedenia života*“.⁸ Pojmom biografizácia sa chce zdôrazniť to, že na jednej strane si síce treba všimnúť životné dráhy a vzory (napr. určitej generácie, subkultúry, atď.), ktoré vymedzujú rozsah možností pre realizáciu individuálnych životných projektov, biografická aktivita však „*nespracováva sociálnu skutočnosť len reaktívne, ale predstavuje samostatný generatívny potenciál na vytvorenie skutočnosti*“.⁹ Vytýčenie štruktúrnych hraníc pre konkrétne biografické prežívanie nemá deterministický charakter, ale je relatívne nezávislé. Tematizácia seba a sveta nie je „odrzaklením“, ale „selektívnym „sprítomnením“, a preto B. Dausienová, odvolávajúc sa aj na Rosenthalovcov, prijíma názor, podľa ktorého „*biografia sa nechápe ako odraz alebo vyjadrenie individuálnej identity, ale ako kultúrny vzor sebatematizácie a konštrukcie identity*“.¹⁰

Zámerné zdôrazňovanie konštruktívnej povahy biografie, v ktorej sa identita utvára, nepopiera význam a dôležitosť spoločenského „predštrukturovania“ a kultúrnej „preskripcie“ individuálnych biografii. Cieľom je vyhnúť sa tak predstave o kauzálnej determinovanosti, ako aj názoru o nezáväznej voľnosti. Ani materiál biografie (o „čom“ hovorí), ani spôsob naratívnej prezentácie („ako“ hovorí) nie sú celkom ľubovoľné. Sú výsledkom biografickej štruktúry spracovania skúseností samotnou rozprávačkou, ktorá sa dá metodicky využiť pre rekonštrukciu sociálnych procesov utvárania rozprávačkinho Ja a jej predstavy sveta.

Naše analýzy od začiatku vychádzali z akceptovania dvoch vzájomne ambivalentných premis:

1. rozprávania o biografických udalostiach a skúsenostiach interviewanej ženy *reprezentujú* sociálnu skutočnosť z istej biografickej perspektívy a zároveň

2. rozprávania môžeme považovať za takú komunikatívnu prax, prostredníctvom ktorej subjekty *konštruujú* svoju individuálno-biografickú a svoju spoločnú sociálnu skutočnosť.

Rozprávania ako naračné koncepty istého druhu sa nepovažujú čisto len za formu reprezentácie sociálnej skutočnosti, ale aj za súčasť tejto skutočnosti, za modus, prostredníctvom ktorého interpretujeme a konštruujeme samy seba a náš svet.

⁸ Dausien, B.: *Biografieforschung: Theoretische Perspektiven und methodologische Konzepte für eine re-konstruktive Geschlechterforschung*, In: R. Becker, B. Kortendiek (Hrsg.): *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung. Theorie, Methoden, Empirie*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2004, s. 315.

⁹ Tamže, s. 316.

¹⁰ Tamže, s. 315.

Úlohou analýzy je rekonštruovať konštrukcie biografíí, presnejšie – uskutočňovať reflexívno-rekonštruktívny prístup k biografickým textom, ktoré skonštruovali rozprávačky. Interpretačné analýzy a teórie sú preto konštrukcie „druhého stupňa“, ktoré nadväzujú na konštrukcie, ktoré sa už nachádzajú na úrovni každodenného sveta. „Skutočnosť“ je vždy už interpretovaná skutočnosť. Pri vyhodnocovaní sa pracuje so zdvojenými konštrukciami, resp. so vzťahom medzi každodennými a teoretickými konceptami. Pri rekonštrukcii biografických procesov sa vychádza z určitých teoretických predpokladov, hypotéz, nastolených otázok, rozpoznávaných kontextov atď., ktoré tvoria akúsi teoreticko-metodologickú mriežku, resp. „interpretačnú šošovku“. Výskumný proces, otázky, teórie a metodické postupy sú súčasťou rekonštruktívneho procesu a sú systematicky zahrnuté do analýzy.

Z tohto pohľadu „*nejde o to, aký život, o ktorom rozpráva text, „skutočne“ (bol) je, ale o rozvinutie takej – na materiál jasnej a diferencovanej – teórie o spôsoboch biografických konštrukcií a kontextoch, ktoré vytvorila a ktoré sa – podľa teoretického záujmu a kladenia otázok – vzťahujú na špecifické horizonty rozprávania. (Např. na otázku o skúsenostiach a procesoch učenia v kontexte rodovo typickej alebo netypickej kariéry.)*“¹¹

V úvahách a pri vypracovávaní vhodného metodologického prístupu treba mať neustále na pamäti, že rozprávane biografie sú veľmi zložité, viacvrstvé, viacvýznamové sociálne texty. Ako produkty jazyka obsahujú v sebe symbolické svety spoločnosti a subkultúrnych rozprávačských spoločenstiev, pričom ale musia byť v konkrétnych situáciách vždy nanovo utvárané. Táto vzájomná hra sociálnej štruktúry a kolektívnych systémov pravidiel na jednej strane a individuálne-biografických konštrukcií (konštruktívnych procesov) vždy v určitej situácii na druhej strane, tvoria z rozprávaných biografíí zaujímavý materiál pre sociálno-konstruktivistické rodové výskumy. Vychádzajú z predpokladu, že rozprávane biografie sú historicky a kultúrne meniacou sa konštrukciou seba a sveta. Zároveň sú biografie svojou konštrukciou viazané na rod. To, čo sa rozpráva, zároveň odkazuje na sociálnu realitu, ktorá je rôznorodo štruktúrovaná rodovými vzťahmi. O rode sa ale nedá hovoriť priamo. Rozprávane sa vzťahuje na konkrétne partikulárne situácie, v ktorých je rodový aspekt obsiahnutý. Presnejšie to znamená, že rod sa utvára, reprodukuje a mení v priebehu biografického spracovania a rekonštrukcie skúseností a je vždy individuálne a interaktívne vytváraný v konkrétnych situáciách (*doing gender*). Až analýza obsahov rozprávania ponúka materiál na rekonštrukciu

¹¹ Tamže, s. 321.

sociálnych a kultúrnych rodových konštrukcií. V naratívnych konštrukciách vlastného života sa nachádzajú, resp. sú „zabudované“ aj naratívne konštrukcie rodu, ktoré chceme v kontexte biografického výskumu rekonštruovať.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že interpretačná analýza, ktorú sme realizovali, sa vzťahuje len na také rozhovory so ženami, ktoré vznikli metódou biograficko-naratívneho interview. Preto po nahraní, transkripcii a prečítaní každého rozhovoru bolo treba identifikovať, do akej miery je ten-ktorý rozhovor použiteľný vzhľadom na zvolenú naratívnu analýzu. Vychádzame z toho, že každý rozhovor je cenný a zaujímavý, no nemusí byť „kompatibilný“ so zvolenou metodológiou, napríklad preto, že je v ňom príliš málo dostatočne rozsiahlych naratívnych pasáží a odpovede vzápätí striedajú otázky, ktoré sú navyše niekedy príliš hodnotiace a sugestívne.

Všeobecné zásady interpretačnej stratégie

Naratívno-biografický rodový výskum ponúka rôzne prístupy a zameranie, ktoré si možno zvoliť, v každom prípade však ide o komplexnú metodologickú stratégiu, ktorá sa musí riadiť zdôvodnenými princípmi. Členky slovenského výskumného tímu sa na spoločných stretnutiach dohodli na istých zásadách, ktoré sa zaviazali dodržiavať pri analýze a interpretácii biografických textov.

1. Prvá zásada, ktorá sa stala priam metodologickým imperatívom, znela: **príliš negeneralizovať** v interpretáciách! Zovšeobecnenia môžu siahť po určitý stupeň a rozvíjať sa cez analýzu zvláštneho a jedinečného. Neprípustné je však subsumovať individuálne prípady pod dopredu určenú abstraktnú kategóriu. Istou zárukou, ako sa vyhnúť tomuto nebezpečeniu je, že poznanie je transformované až do každodenného života, ale aj to, že oživenia, resp. rekonštrukcie príbehov v prúde rozprávania sú výsostne individuálne a jedinečné. Každá biografica je iná. Je to jedinečná konfigurácia zážitkov, skúseností, reflexií v konkrétnych, každodenných podmienkach rodinného, kultúrneho, historického, etnického a. i. kontextu. V odbornej literatúre sa v tejto súvislosti hovorí o princípe zachovania primárneho materiálu. „*Vylúčenie selektívneho pozorovania interaktívnych, sociálnych a biografických prípadov optikou dopredu vymedzených kategórií, zabráňuje zničeniu primárneho materiálu.*“¹²

¹² Schütze, F.: *Narativní interview ve studiích interakčního pole*. In: *Biograf* č. 20, 1999, s. 40.

Kvalitatívne-rekonštruktívny prístup práve tým, že apriori nezakladá svoje kategórie, ale je konfrontovaný s empirickým materiálom, môže dostatočne rešpektovať komplexnosť, mnohvrstevnosť, protirečivosť biografii a podporovať tak „individuálne dejiny, príbehy“, a tým – čo je najdôležitejšie – vymaň sa z binárneho priradovacieho rastra, akéhokoľvek obsahu (teda nielen binárneho priradenia podľa vzoru „mužské – ženské“). Odmietli sme vychádzať z paušalizujúcich/zjednodušujúcich východísk typu: za socializmu boli ženy obeť alebo naopak hrdinky, boli emancipované, resp. neboli emancipované. Nechceli sme uvažovať v logike buď – alebo. Interpretácie by mali byť zachovaním jedinečnosti a autenticity každej rozprávanej biografie, aby mohli priniesť chápanie a vnímanie rôznosti a rozmanitosti životov a vytvorených životných stratégií. Široká empirická báza vytvára možnosť diferenciacie, namiesto jednoduchého priradovania k obetiam, páchatelkám, spolupáchatelkám, ako k ideálno-typickým vzorcom. V istom zmysle problematickou sa stáva aj typizácia. Toto „vyvzdorovávanie redukcionizmu“ sa dá spojiť s hľadaním podobnosti a súvislosti medzi jednotlivými biografiami a dospieť tak k zvláštnemu a (konkrétne) všeobecnému.

Nielen pri nahrávaní interview, ale aj pri interpretácii textov sa do úvahy berie čítanie rozprávajúcich, ich prežívanie, obavy, napätia, emócie, čo má svoje výhody i nebezpečia. Osudy, jednotlivé príbehy, postoje i konkrétne správanie a konanie vyvolávajú u interpretátoriek rôzne emócie, (ne)sympatie, súcitenie, ale aj pocity odsúdenia. Zásada, ktorú nie vždy bolo ľahké dodržať, pripomína, že rozprávačky sa musia rešpektovať také, aké sú, a preto treba zo strany výskumníčok vylúčiť „moralizátorské“ hodnotenia a unáhlené „dojmologické poznámky“. Pozornosť si v rovnakej miere zaslúži nielen to, o čom respondentky hovoria, čo samy bezprostredne pomenúvajú ako významné v ich živote, ale aj to, o čom a akým spôsobom mlčia (násilie v rodine, alkoholizmus jedného z členov rodiny, zväčša otca alebo manžela, neželané tehotenstvo, potrat, atď.)

2. Keď vezmeme do úvahy objavy feministických skúmaní, ktoré hovoria o tom, že ženy pri utváraní obrazu seba sa vzťahujú na iných a seba ako subjekt prežívajú v sociálnej sieti vzťahov, musí byť aj empirická analýza senzibilná voči tomuto aspektu. Pri niekoľkonásobnom čítaní sme narazili na spoločný znak mnohých rozprávání: ženy hovoria o sebe cez bohato rozvinutú sieť vzťahov k iným. Akoby sa tým potvrdzovala teoretická koncepcia C. Gilliganovej¹³ a mno-

¹³ Gilliganová, C.: 2001. *Jiným hlasem. O rozdielnej psychológii žien a mužů*, Portál, Praha 2001.

hých ďalších autoriek¹⁴. Ako ďalšia sa preto vykryštalizovala zásada **rešpektovať vzťahovosť**. Ak v biografickej rekonštrukcii žien centrálnu úlohu zohrávajú vzťahy, ponúka sa nám možnosť ich kvalifikácie podľa rôznych typov, napr. ako podriadenie a dominancia, akceptácia i neuznanie, násilie i súcit, autonómia a závislosť, alebo podľa formy vzťahov k inému, napr. konfrontácia (stavanie sa do opozície), partnerstvo (vzťah založený na modeli rovnoprávneho postavenia), starostlivosť (spojená so zodpovednosťou za druhých) atď. S rešpektovaním vzťahovosti súvisí snaha zachovať celostný pohľad pri interpretáciách a vystríhať sa používať biografické príbehy len na ilustráciu. Na prvý pohľad sa imperatív nevytríhať zo súvislosti a vzťahov zdá nielen evidentný, ale aj jednoduchý. Zložitejšia je však realizácia, a to aj preto, lebo jedným z dôležitých krokov naračnej analýzy biografických dát je sekvenčná analýza textových segmentov. Už samotná textová segmentácia, ktorá má lineárny charakter a treba ju urobiť pre výskumné účely, nesie v sebe isté riziko rozpadnutia celostnosti, resp. istú atomizáciu. Náš výskumný tím, opäť vďaka predovšetkým spoločným stretnutiam a diskusiám, našiel na toto nebezpečie účinný prostriedok. Bola ním snaha o zosieťovanie segmentov a vytvorenie „mapy“,¹⁵ čím sa nám vždy otvoril konkrétny obraz o vzťahoch, do ktorých rozprávačka vstúpila, ktoré aktívne spoluutvárala, alebo do ktorých bola jednoducho vrhnutá a musela sa im podriaďovať. Zároveň nám – interpretkám – to umožňovalo pohybovať sa cez vzťahy a vidieť nové súvislosti. Zosieťovanie vygenerovalo ešte jeden efekt: viac počutí/vidieť zahustené miesta – pár „leitmotívov“, ktoré sa ťahajú naprieč rozhovorom a neraz majú podobu naplneného alebo nenaplneného životného sna. Rovnako sme si nemohli nevšimnúť, že ženy často spomínajú v kruhoch, a nie lineárne. Vracajú sa k istým bodom a východiskám, aby ešte košatejšie rozvinuli príbehy.

3. Neraz sa pri počúvaní a interpretácii interview stáva, že primárna sústredenosť výskumníčky je zameraná na osobné (subjektívne) skúsenosti z každodenného života. Pri analýze biografického materiálu platila pre nás **výzva spájať verejné so súkromným** v živote rozprávačky a vidieť prepojenosť procesov v živote žien. Myslí sa tým prepojenosť osobného, spoločenského a aj politického aspektu. V interpretáciách sa preto venovala značná pozornosť sociálnemu kontextu,

¹⁴ pozri: Sevenhuijsen, S.: *The Place of Care. The Relevance of the Ethics of Care for Social Policy*. In: Selma Sevenhuijsen and Alenka Švab eds., *Labyrinths of Care*, Mirovni inštitut, Ljubljana 2003.

Tronto, J. C.: *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. Routledge, New York and London 1993.

¹⁵ pozri: „mapy Milky L.“

v ktorom sa odvíja tá-ktorá biografia. Treba si pozorne všímať rôzne možnosti žien ne/realizovať rozhodnutia v sociálnom priestore a v konkrétnom historickom čase. Úsilím je dať do súvislosti osobné motivácie a ambície žien s konkrétnymi podmienkami sociálneho prostredia, v ktorom žili a žijú a všímať si v procese utvárania ich identity prekážky a bariéry súkromného, osobného ako aj spoločenského charakteru. Venovať pozornosť sociálnemu kontextu v analýze biografických konštrukcií má pomôcť redukovať používanie linearistických schém a kauzalistických interpretácií. Biografie nemožno chápať tak, že udalosti sú v nich spojené striktné, kauzálne a jednoznačne.

4. Citlivosť na kontext (rodinný, sociálny, historický, politický) dáva možnosť identifikovať účinné spoločenské a kultúrne rodové konštrukcie, a preto ďalšou zásadou sa stalo **zviditeľnenie rodových noriem a stereotypov**. Tie totiž konštruujú náš spôsob myslenia a vytvárajú vnímanie toho, čo sa uznáva ako „ženské“ a „mužské“. Otvára sa možnosť identifikovať (fungujúce) spoločenské a kultúrne konštrukcie rodov. Zaujímalo nás, akú konkrétnu podobu majú rodové stereotypy a patriarchálne kultúrne vzory v biografických rozprávaniach našich respondentiek. Zámerom bolo rekonštruovať, ako zaobchádzajú ženy s typickými rodovými rolami, očakávaniami a identifikačnými vzormi. Z rozhovorov sa dá vyčítať, ako sa ženy s týmto normatívmi vysporiadávajú, či ich jednoducho reprodukujú a prijímajú, bránia sa im, omietajú ich alebo sa ich pokúšajú meniť a pretvárať. Je zaujímavé sledovať, ako v priebehu života jednotlivých žien dochádzalo k procesom premien, väčším či menším ruptúram a vymaneniam sa z pôvodného stavu alebo vzťahu. Uhol pohľadu bol zameraný na ženy ako na aktérky svojich životov, ktorých konanie je spoluurčované najrôznejšími okolnosťami i náhodnými stretnutiami so svojimi partnermi a inými ľuďmi. Boli sme zvedavé na to, ako sa vytvára individuálna skúsenosť rozprávačiek v rodovo štruktúrovanom sociálnom svete. Kládli sme si preto otázku, akým rozmanitým spôsobom sú biografie „zafarbené“ rodovými vzťahmi a vychádzali sme pritom z empirických zdrojov, ktorými boli spracované texty naratívnych interview. Nevenovali sme sa zvlášť inej možnej perspektíve rekonštruktívnej biografickej analýzy, v ktorej sú otázky zamerané na procesy konštrukcie rodu prostredníctvom biografie a zisťuje sa aj, ako je rod biograficky konštruovaný. Vychádza sa pritom z toho, že „*biografia samotná formuje a modifikuje rodovú konštrukciu*“ a „*biografiu možno považovať za sociálnu štruktúru generujúcu rodové rozdiely*“.¹⁶ Podľa

¹⁶ Dausien, B.: *Biografieforschung: Theoretische Perspektiven und methodologische Konzepte für eine re-konstruktive Geschlechterforschung*. In: R. Becker, B. Kortendiek (Hrsg.): *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung. Theorie, Methoden, Empirie*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2004, s. 319.

B. Dausienovej to znamená prejsť od empirického používania biografických metód a zdrojov, ktoré potenciálne v sebe nesú nebezpečie naturalistickej predstavy o „mužských“ a „ženských“ biografiách, k reflexívno-konstruktivistickej perspektíve. Dá sa len súhlasiť s jej názorom, podľa ktorého biografický výskum poskytuje teoreticky a metodicky diferencovanú perspektívu analýzy rodových konštrukcií. My sme sa vydali hľadať špeciálnu cestu v rámci empiricky orientovaného rekonštruktívneho rodového výskumu.

5. Osobitosť príbehov žien, s ktorými sme robili naratívne interview, súvisí s mnohými veľkými historickými procesmi, ktorými tieto ženy prešli. Už sme spomínali, že okrem 2. svetovej vojny to boli predovšetkým zmeny počas 40 rokov socializmu v Československu, teda doba, v ktorej prežili najväčšiu časť svojho života. Zaujímalo nás preto **historický kontext** v zmysle poznávania prieniku spoločenských a politických zmien do každodenného života žien, klímy rodín a životných ciest ich príslušníkov. Chceli sme vedieť nielen, ako je „ich životná história“ zarámovaná do historických udalostí, t. j. ktoré z nich a ako ovplyvnili ich životy, ale zároveň spoznať aj to, ako sú zapísané v ich osobnej každodennej skúsenosti, t. j. akým spôsobom ženy reflektujú historické udalosti. Získať obraz o pretrvávajúci „sedimentov historických udalostí“ vo vedomí žien a snažiť sa porozumieť ich konaniu je veľmi zložitým procesom, ktorý si vyžaduje znalosť dejín. Ako sprievodný materiál nám orientačne poslúžil prehľad základných historických udalostí, ktorý vypracovala kolegyňa z českého tímu, historička PhDr. Dana Musilová, CSc.¹⁷ Doplnili sme tie historické fakty, ktoré boli špecifické pre Slovensko.

Ako pracovnú hypotézu sme prijali myšlienku, že „*z dosud publikovaných vzpomínek v rámci projektu Paměť žen i z jiných pramenů víme, že ženy si více než samotných událostí, jako je např. hospodářská krize, válka, únor 1948 nebo srpen 1968, všímají jejich důsledků. Tyto důsledky ovšem většinou nereflektují v rovině společenské, nýbrž v rovině všedního dne, jak události ovlivnily život jejich rodiny a je samotné.*“¹⁸

Počas čítania mnohých rozhovorov silneli indicie, ktoré potvrdzovali názor, že dopad „veľkých“ historických udalostí na životy žien je veľmi komplikovaným pradivom. „*Snad nejzřetelněji nabourávají rozhovory s ženami řadu mýtu o přímém vztahu 'totalitních' režimu a 'útlaku' žen, v rozličných podobách šířených v mnohých, zejména anglosaských, publikacích o 'východoevropských ženách'*“¹⁹

¹⁷ Přehled historických událostí v letech 1918 – 1989 (vypracovala PhDr. Dana Musilová, CSc.) www.feminismus.cz/pametzen a www.womensmemory.net

¹⁸ Tamže

¹⁹ Šmejkalová, J.: *Zpráva o knihách ne-zapomnění*, In: *Aspekt* 1999/1, Bratislava, s. 193.

6. Už pri prvých interpretáciách sa znovu a znovu pred nami vynárala ťažkosť, ktorú bolo treba neustále mať na pamäti, že v prvom rade nám nejde o rekonštrukciu toho, čo a ako to vtedy bolo, ale chceme vedieť, čo a ako rozprávačka hovorí, že to vtedy bolo. My sme doslova odkázaní/é na jej rozprávanie a len cezeň sa dozvedáme, čo prežila. Museli sme si pripomínať, že jazyk nielen zobrazuje, ale aj konštruuje, a preto rozprávaná biografía je aj reprezentáciou aj konštrukciou, v ktorej je subjektívita plne legitímna. V naratívnom interview sa spomienky aktivizujú a oživujú v prúde rozprávania, takže sa dá povedať, že rozprávanie v istom zmysle "vyrába" biografiu. Výsledkom, resp. produktom tejto tvorby je vyrozprávaná biografía, ktorá v sebe v komplementárnej podobe spája fragmentárne odkazy na reálne prežitie udalosti (ktoré sú zastúpené v pamäti ako reprezentácie, resp. zobrazenia) a jedinečný, autonómny spôsob spracovania spomienok (na prežitie udalosti) ich autorkou, ktorá je dvojediná – je aj osobou, ktorá to prežila a zároveň subjektom, ktorý o tom rozpráva. Aj pri takto pochopenom východisku ostáva vzťah medzi rozprávaným a prežitým zložitý. Napriek rôznym komplikáciám metodologicky dôležitým sa pre naše interpretačné zámery stalo **rozlišovanie medzi vy/rozprávanou a pre/žitou biografiou**.²⁰

K rozlišovaniu nás viedla nielen snaha odolať spomínanému nutkaniu „*dozvedieť sa o tom, ako to vtedy bolo*“, ale aj často nastolená otázka, či to, na čo si dnes ženy subjektívne spomínajú, zodpovedá vtedajšej (ich) skutočnosti, resp., či to skutočne prežili? Možno veriť tomu, čo dnes ženy rozprávajú? atď. Bez toho, aby sme sa teraz púšťali do diskusií o objektívnosti/subjektívnosti poznania, či o metafyzicky ladennej otázke, čo je skutočné a ako sa dá uchopiť, vyjdeme z tézy, podľa ktorej historická skúsenosť „o sebe“ sa kvalitatívnymi metódami nedá uchopiť a nie je to ani jej cieľom. Pracuje sa tu s historickými skúsenosťami (spomienkami) „pre niekoho“ resp. „niekoho“, a tým je naša rozprávajúca žena. Od nej je to správa – príbeh z prvej ruky, čo nevylučuje, že sa nemôže mýliť. A to sa aj stávalo, ženy sa v jednotlivých dátach a faktoch pomýlili, čo ale automaticky neznižuje význam ich sebaaprežívania a prežívania sveta, o ktorom vypovedajú veľakrát práve preto, že sa ich to nejakým spôsobom osobne dotklo. Nemáme dôvod apriori neveriť ženám, či spochybňovať vierohodnosť ich výpovedí. Základným zámerom nie je overiť „pravdivosť“, či „správnosť“ toho čo hovoria, ale hľadať celé spektrum odpovedí na to, aké rôzne stratégie konania si ženy vytvárali v konkrétnych životných situáciách.

Zaujímavú myšlienku v súvislosti so skepsou o všeobecných z významňovaciach a hodnotiacich výpovediach vyslovila Margarete Dörr, ktorá urobila niekoľko

²⁰ pozn. Pre uvedené rozlišovanie nás inšpirovali Rosenthalovci.

desiatok rozhovorov so ženami o ich skúsenostiach počas 2. svetovej vojny a po jej skončení. „*Čím všeobecnejšie a abstraktnejšie sú výpovede, tým nespoľahlivejšie sú pre rekonštrukciu toho, čo bolo dávno prežívané a zažité. A naopak, čím konkrétnejšie, osobnejšie sú výpovede precízne zadelené v čase a priestore, tým sú spoľahlivejšie. Preto je tak dôležité trvať na konkrétnych skúsenostiach.*“²¹

7. Počas opätovného čítania rozhovorov sa nám vždy nanovo ukazovalo, že každá žena má svoj vlastný spôsob z významňovania, ktorý nemusí byť konzistentný, ale môže vykazovať aj zlomy a pre čitateľa/ku, resp. výskumníčku ťažko pochopiteľné protiklady. Z hľadiska rozprávačky neboli ale jej vlastné výpovede častokrát vnímané ako nekompaktné, protirečivé a ambivalentné. Na takúto situáciu sme narazili už pri prvom pokuse o interpretáciu rozhovoru s Milikou L., ktorú sme si odskúšavali spolu s českými kolegyňami na spoločnom seminári v Harmónii pri Modre. Milka L. vyvolala v nás pochybnosti o tom, čo hovorí a ako rozporuplne reflektuje samú seba. V jej výpovedi boli miesta, ktoré pôsobili na nás protirečivo. Uvedomovali sme si zároveň aj kontrast medzi tým, ako sa zachovala ona a čo by sme od nej očakávali my. Táto situácia pri interpretovaní biografie Miliky L. evokovala v nás až pokušenie robiť moralistické hodnotenia. Reflektovali sme aj vlastné emočné zaujatia, miestami až predpojatia. Táto skúsenosť bola veľmi poučná minimálne v dvoch rovinách: postojovej, t. z. naučiť sa akceptovať inakosť aj v takej situácii a v takej miere, s akou my samé veľmi nesúhlasíme. Musíme si celkom vedome udržať patričný odstup, a nie odmietanie a moralizovanie. Dôležitejšia je interpretačná rovina, v ktorej rozporuplnosť, ambivalentnosť, nekonzistentnosť biografických textov nemusí byť „chybou“, resp. chybným (nelogickým) uvažovaním rozprávačky, ale môže odkazovať na „životný svet“ plný rozporov a nesúmerateľností, v ktorom sa ale jednoducho musí žiť.

Uspokojivejšie vysvetlenia vnútornej nekonzistentnosti by sme mohli nájsť, ak pri interpretácii rozlíšime medzi rôznymi „úrovňami zobrazenia“: naratívnyimi pasážami, v ktorých hovorí, čo prežíva, a reflektujúcim (teoretickým) postojom, ktorý zaujíma k tomuto zážitku a k sebe predovšetkým v transnaratívnych pasážach. Treba teda diferencovať medzi dvomi typmi schém: spomínaním a vysvetľovaním (zdôvodnením). Biografie pozostávajú totiž nielen z explicitne naratívnych rekapitulácií, ale aj z reflexívnych pasáží/výpovedí, v ktorých rozprávačka zaujíma postoj k sebe samej, svoj vzťah k svetu a k svojej biografii. Relevantná je otázka, v akom

²¹ Dörr, M.: „*Wer die Zeit nicht miterlebt hat...*“ Frauenerfahrungen im Zweiten Weltkrieg und in den Jahren danach. Campus, Frankfurt/New York 1998.

vzťahu sú autobiografické spomienky k reflexívnemu zvýznamneniu a k sebaaprezentácii. Hoci v naratívnom interview sú v prvom rade aktivované schémy spomienok, v hodnoteniach a komentároch (pri bilancovaní, pri vážnych zlomoch, životných udalostiach) účinne fungujú schémy vysvetľovania/zdôvodnenia a hodnotenia. V rozhovoroch existujú napätia medzi týmito naratívnymi a transnaratívnymi pasážami, ktoré môžu nadobúdať až charakter protirečení.

Krok za krokom v naratívnej analýze

Biografický materiál sa dá v závislosti od rôznych výskumných perspektív odlišne analyzovať. Jednou z najčastejších a najrozšírenejších je zameranie sa na „*individuálny výkon („biografickú prácu“)* sebakonštrukcie a konštrukcie sveta, zvlášť vo forme naratívneho interview. Nastolujú sa tu otázky: *Na aké udalosti rozprávajúci referujú? Čo a ako (de-)tematizujú? Aké argumentatívne súvislosti tvoria? Ktoré konštrukcie, vzťahujúce sa k rodu, sa pritom dajú identifikovať?*“²²

Uvedená výskumná perspektíva korešpondovala s našou, čo ale neznamenalo aplikáciu hotových metodických krokov v naratívnej analýze. „Metodický dizajn“ sa nedá použiť schematicky, ale musí sa priebežne vyvíjať v závislosti od konkretizácie výskumných otázok, povahy biografického materiálu a zvoleného teoretického pozadia. V tomto zmysle má kvalitatívny výskum procesuálny charakter, v ktorom sa zvolené teoreticko-metodologické východiská konfrontujú s empirickým materiálom a priebežne sa priberajú ďalšie.

Slovenský výskumný tím si na svojich pracovných seminároch vytvoril vlastný prístup k analýze a interpretácii rozprávaných biografii žien, opierajúc sa pritom o viaceré metodologické koncepcie a postupy, z ktorých dva boli obzvlášť inšpirujúce: naračná analýza biografickej sebaaprezentácie od W. Fischer-Rosenthala a G. Rosenthalovej²³, kombinovaná s koncepciou naratívnej konštrukcie rodu

²² Dausien, B.: *Biografie-forschung: Theoretische Perspektiven und methodologische Konzepte für eine re-konstruktive Geschlechterforschung*. In: R. Becker, B. Kortendiek (Hrsg.): *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung. Theorie, Methoden, Empirie*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2004, s. 320.

²³ Fischer - Rosenthal, W. / Rosenthal, G.: *Narrationsanalyse biographischer Selbstpräsentation*, In: Hitzler, R. / Honer, A. (Hrsg.): *Sozialwissenschaftliche Hermeneutik*, Leske + Budrich, Opladen 1997.

v biografickom výskume a reflexívno-rekonštruktívnym prístupom k biografickým textom od Bettiny Dausienovej²⁴.

Biografická rekonštrukcia má podľa Rosenthalovcov niekoľko po sebe nasledujúcich krokov.²⁵ Naša metodika mala viacero špecifik, v niekoľkých krokoch sa však zhoduje s uvedeným postupom analýzy. Rozhodli sme sa, že zo všetkých už transkribovaných rozhovorov, ku ktorým bol urobený biogram, protokol a resumé (niektoré mali aj heslár), vyberieme len také, ktoré sa čo najviac približovali „ideálnemu“ naratívnomu interview.²⁶ Interview s Milkou L. bolo prvé, na ktorom sme sa učili naračnú analýzu a konzultovali medzi sebou aplikovateľnosť metodologických postupov. Milka L.²⁷ sa stala na dlhý čas našou virtuálnou spoločníčkou. Neskôr sme vybrali ďalších päť rozhovorov, analýzy ktorých sme robili v úzkom štvorčlennom tíme. Základným predpokladom interpretácie sa stala veľmi dobrá znalosť textu rozhovoru.

1. Prvým krokom bola **analýza biografických dát**. Jednotlivé opisy a udalosti sa uvádzali v tej časovej následnosti, ako sa udiali v živote rozprávačky (napr. údaje o matke a otcovi, počet súrodencov, fakty o vzdelaní, založenie rodiny, zmena bydliska, priebeh zamestnaní, informácie o deťoch, atď.). Vyznačené údaje sa v tomto kroku analýzy vymedzujú ešte nezávisle od poznania, ktoré majú interpretky z celého vyrozprávaného príbehu. Rovnako je analýza ešte celkom nezávislá od hodnotenia a sebazvýznamňovania samotnou rozprávačkou. Po vložení jedného biografického dáta nasleduje ďalšie, ktoré udáva, akou životnou cestou rozprávačka prešla. Biografické údaje sú zachytené v biograme a čiastočne aj v resumé, v ktorom je biografica vyjadrená v rozsiahlejšej, ale predsa len komprimovanej podobe. Jednou z funkcií je rýchly prehľad o biografickej dráhe respondentky.

²⁴ Dausien, B.: *Erzähltes Leben – erzähltes Geschlecht? Aspekte der narrativen Konstruktion von Geschlecht im Kontext der Biographieforschung*. In: *Feministische Studien* Heft 2, 2001, Deutscher Studien Verlag, Hannover.

²⁵ Biografická rekonštrukcia:

1. Analýza biografických dát.
2. Textová a tematická analýza poľa (sekvenčná analýza textových segmentov interview)
3. Rekonštrukcia prípadovej udalosti
4. Podrobná analýza jednotlivých miest v texte
5. Kontrastovanie vyrozprávanej a prežitej biografie
6. Tvorba typov

²⁶ pozri: Všeobecné východiská v 3. časti

²⁷ pozri: Milka L. v 5. časti (biogram, protokol, resumé, segmenty, kódy a „mapa“).

2. Ďalším krokom je **sekvenčná analýza textových segmentov** interview. Text interview sa v tej časovej následnosti, ako ho rozprávačka prezentovala, rozčleňuje do segmentov, teda istých jednotiek analýzy, ktoré za sebou nasledujú v lineárnej podobe. Kritériami pre určenie segmentu sú: tematická zmena v rozprávaní a striedanie rôznych druhov výpovedí/textu: – opisu, argumentácie a rozprávania príbehov.

Týmto analytickým postupom sa zároveň skúma, v ktorých miestach rozhovoru, resp. v ktorých tematických oblastiach a časových bodoch rozprávačka argumentuje, opisuje alebo rozpráva príbeh. Podľa výstavby textu sa vykladá segment po segmente a zisťuje sa, ktoré témy (oblasti alebo fázy života) boli vyjadrené, ale aj akým spôsobom, v akom rozsahu, poradí a kvôli čomu boli uvedené na danom mieste. Od tohto kroku analýzy sa očakáva nielen poznanie biografickej skúsenosti samej o sebe, ale predovšetkým spôsob a funkcia jej zobrazovania a reflexie v rozhovore. Nepýtame sa na to, aký význam mali pre respondentku vtedy v jej živote, keď sa udiali, ale akú funkciu a význam tieto prezentácie majú pre ňu dnes (to znamená v čase, keď rozpráva), a prečo túto skúsenosť tematizuje použitím určitého druhu výpovedí/textu. Pre vytvorenie hypotéz a sformulovanie otázok je dôležité uvažovať o súvislosti súčasného významnenia a mieste (resp. rozsahu) rozprávania, ale hlavne o zvolenom druhu prezentácie, teda toho, že určitú udalosť zo svojho života tematizuje argumentáciou, a nie opisom alebo rozprávaním. Analýza pritom predpokladá pragmatickú funkciu uvedených druhov textov.

Dostávame sa k rozlíšeniu dvoch rovín empirickej rekonštrukcie: vy/rozprávanej a pre/žitej biografie.²⁸ **Vy/rozprávaná biografía** vzniká z perspektívy súčasnej životnej situácie rozprávačky a určuje spätný pohľad na minulosť. V analýze sa koncentrujeme na uchopenie funkčnej významnosti jednotlivých segmentov, ktoré majú pre rozprávačku v súčasnosti. Z textu rozhovoru rekonštruujeme časové a tematické spojenia, ktoré uviedla vo svojej biografickej sebareprezentácii. Ide teda o to, v akých sekvenciách sa biografická sebareprezentácia utvára a aký význam majú (vy)rozprávané zážitky dnes pre ženu. V tomto analytickom kroku sa požaduje zamerať sa na spôsob a funkciu zobrazenia v interview a nie na biografickú skúsenosť osebe. Ide o nájdenie inherentných odkazov na možné tematické polia a o hypotetický návrh ďalších pripojiteľných segmentov.

²⁸ Fischer-Rosenthal, W. – Rosenthal, G.: *Narrationsanalyse biographischer Selbstpräsentation*. In: Hitzler, R. – Honer, A. (Hrsg.): *Sozialwissenschaftliche Hermeneutik*. Leske + Budrich, Opladen 1997.

Genetická analýza **pre/žitej biografie** slúži na rekonštrukciu chronologického vrstvenia biografických zážitkov v prežitom čase a odкрýva biografický význam zážitkov v minulosti. Ide o biografické orientačné štruktúry, ktoré sa vytvorili v priebehu socializácie. V genetickej analýze sa skúma časová následnosť biografických zážitkov a význam, ktorý mali vtedy pre rozprávačku. Hypoteticky sa rekonštruuje podoba prežitej autobiografie a funkčná významnosť jej častí.

Podľa Rosenthalovcov analýza (pre)žitej autobiografie predpokladá analýzu textu, ktorý vznikol v súčasnosti rozprávaním biografky a ktorý odkazuje na (pre)žitú minulosť. Najprv sa musí zrekonštruovať súčasná situácia, v ktorej vzniká rozprávanie, aby sa dali spoznať mechanizmy, ktoré riadia výber rozprávaných príbehov.²⁹ Biografické skúmanie prechádza cez text, aby sa dostalo k výpovedi o životných príbehoch v kontexte sociálnej skutočnosti, teda ako „skúseností žitého života“, resp. „životnej dráhy v sociálnom priestore“. Záujem biografického výskumu siaha v tomto prípade za fungovanie symbolických štruktúr, pretože si všima tie historické a spoločenské štruktúry, ktoré participujú na konštrukcii biografii. Jedná sa o biografickú konštrukciu sociálnej skutočnosti v životných príbehoch žien, ako o tom hovorí podnadpis knihy B. Dausienovej.³⁰

3. Z predchádzajúcich krokov sa ako priebežný, ale dôležitý cieľ vykryštalizovalo nájsť, ktoré mechanizmy riadia výber a zobrazenia biografických dát a aké je konkrétne spojenie textových segmentov. Ako **ďalší krok** sme sa rozhodli zaradiť **vytváranie „máp“**. Predpokladaný (hypotetický) mechanizmus, ktorý riadi výber, je vzťahovosť. Z analýz viacerých rozhovorov sa totiž ukázalo, že to, čo organizuje postup rozprávania žien, sú väzby na konkrétnych ľuďoch, čo korešponduje s myšlienkou, že ženská identita sa utvára ako vzťahová identita.

Vytvorenie „mapy“ má zachytiť konkrétnu podobu siete vzťahov (k spomínaným ľuďom v biografii), v ktorých rozprávačka existovala. Mapa zároveň nepriamo odkazuje na tematické spojenie textových segmentov, a to predovšetkým z hľadiska „vzťahovosti“. Zároveň sa tým chce zabrániť akémukoľvek atomizovaniu biografických zážitkov, ale aj neadekvátnemu vytrhávaniu jednotlivých vzťahov a udalostí z celkovej súvislosti a ich nadinterpretácia. Sekvenčná analýza

²⁹ pozn. Podľa Rosenthalovcov je princíp kontrastovania prežitého a rozprávaného životopisu dôležitý na to, aby sa získal obraz o mechanizmoch utvárania predstáv a výbere zážitkov z pamäti, ako aj o rozdieloch medzi minulosťou a prítomnou perspektívou.

³⁰ Dausien, B.: *Biographie und Geschlecht. Zur biographischen Konstruktion sozialer Wirklichkeit in Frauenlebensgeschichten*. Donat Verlag, Bremen 1996.

textových segmentov totiž nesie v sebe spomínané nebezpečie už len tým, že má lineárny a rozčleňujúci charakter. Po viacnásobnom čítaní rozhovorov sa nám ukázalo, že istým integrujúcim, ba až „centristickým“ prvkom sa v mnohých rozprávaniach stal celoživotný sen/túžba, a to nezávisle od toho, či sa naplnil/a alebo nie. Rozprávačky sa k nemu/k nej viackrát vracali, a tým sa čiastočne vytváralo premostenie medzi tematickými poliami.

V 2. a 3. kroku analýzy sa ukázalo, aké tematické polia sa v rozhovore objavili, čo ostalo len v naznačenej podobe a ktoré témy neboli vôbec spomenuté. Zaujímavé je sledovať, ako sú rôzne významové možnosti segmentu členené podľa druhu textu (opis, argumentácia, (mini)/príbeh). Už v tejto fáze a potom ešte výraznejšie pri ďalšom postupe analýzy sa potvrdzuje to, čo píše Wolfram Fischer-Rosenthal und Gabriele Rosenthalová, že tematické spojenia textových segmentov nie sú náhodné a ani ľubovoľné. Majú svoju vlastnú vnútornú štruktúru, pričom čiastočne môžeme ich previazanosť sledovať aplikáciou jedného kritéria, napr. „zmapovaním“ vzťahov s ľuďmi, do ktorých rozprávačka vstúpila.

4. krok: Po tom, ako sme získali dôležité odkazy na súčasnú perspektívu rozprávačky a všimli sme si funkčnú významnosť jednotlivých sekvencií kvôli celkovej súvislosti z hľadiska jej dnešnej biografickej sebaaprezentácie, zaujali nás tematické polia. Na základe ich rozboru sa dali **vygenerovať určité témy**, ktoré nielenže boli najviac zastúpené, ale zároveň tvorili akýsi prierezový pohľad na utváranie identity rozprávačiek. Pre ďalší interpretatívny spôsob analýzy sme si vybrali tieto štyri základné témy: **problém moci; otázky sebaoponovania, sebarealizácie a sebaúcty; tému práce a stratégie zosúladovania práce vo verejnom a privátnom priestore a nakoniec rozprávanie žien o tele a materstve.**³¹

To, že biografie neboli robené z hľadiska témy, ale tematické polia vygenerovali z čítania celých biografii bez apriórneho predsavzatia, že ide o dopredu stanovenú prierezovú tému, prinieslo výskumníčkam možnosť pohybovať sa pomerne voľne v rôznych kontextoch a spleti vzťahov.

V tejto fáze sa ešte viac zvýšil význam tímovej práce, v ktorej vykryštalizo-

³¹ Piata členka úzkeho výskumného tímu, ktorý sa podujal na časovo veľmi náročnú interpretačno-analytickú prácu – etnologička Marta Botíková, si zvolila tému *Výber partnera v životopisných rozprávaniach žien*. Rozhodla sa ale pre iný metodický spôsob interpretácie. Výber rozhovorov, ktoré sa stali predmetom jej odborného záujmu o interpretáciu, sa nezhodoval s našimi. V rámci projektu *Pamäť žien* sa odskúšavali dva odlišné prístupy, odlišné nielen výberom empirického materiálu, ale hlavne metodologickými východiskami, metodickým postupom a teoretickým pozadím.

vala voľba uvedených tém. Komplementarita pohľadov v skupinovej analýze rozširovala a obohacovala možnosti vyhodnocovania, ale hlavne navodila potrebu sformulovať si teoretickú mriežku, potrebnú pre tematickú interpretáciu.³² Pracovali sme s istými hypotézami, ktoré čiastočne vyplývali z poznania obsahov mnohých ďalších rozhovorov, ale aj prijatých a nami akceptovaných teoretických východísk a koncepcií. Z tohto pozadia sa vyšpecifikovali otázky. Naformulovanie otázok v rámci tej-ktorej témy, ktoré sa opakujú pri analýze a interpretácii každého rozhovoru bolo preto výsledkom tak teoretickej prípravy, ako aj výbornej znalosti textu rozhovorov. V tejto fáze bola naša postupnosť výskumnej práce nasledovná: výber tém – sformulovanie teoretickej mriežky – naformulovanie otázok.

Ďalšou **5. fázou** bola nová **segmentácia z hľadiska tém**. Boli nimi už spomínaná moc, sebaoponovanie, práca a telo (materstvo). Mali sme „domácu úlohu“ – urobiť novú, „svoju“ segmentáciu textu z optiky tej témy, ktorú si výskumníčka zvolila.³³ Každý jeden rozhovor (zo šiestich vybraných) bol teda štyri razy tematicky transverzálne interpretovaný. Spočiatku sme robili obsahovo tematické prierezy paralelne. V tejto fáze bolo prioritné štruktúrne členenie každej jednej témy v rôznych rozhovoroch, a nie rôzne témy v jednom rozhovore. Pôvodné textové segmenty interview, ktoré sme urobili sekvenčnou analýzou, sa pri tematickej analýze buď prekryvali, alebo rozširovali, resp. zužovali. Potvrdzovala sa však dôležitosť rozprávačkinho z významu istých udalostí z jej života, a teda prítomnosť istej biografickej štruktúry spracovania skúseností samotnou rozprávačkou. Okrem nadobúdania obsahovo štruktúrnych kontúr (cez tematickú rekonštrukciu), práve porovnanie výsledkov obidvoch segmentácií prinieslo zviditeľnenie istých kľúčových miest textu.

6. Nasledovala **podrobná interpretačná analýza jednotlivých kľúčových miest textu z hľadiska zvolenej témy** a pokračovala vyhľadávaním vzájomných súvislostí medzi vybranými textovými segmentmi cez optiku témy. Samotnú tematickú interpretáciu štrukturovali zvolené otázky, ktoré sa pri spracovávaní každého interview opakujú. Pôvodne sme sformulovali celú sériu otázok, neskôr sme sa rozhodli pre malý počet, ale dostatočne široko položených otázok. Pri rekonštruktívnom odhaľovaní významov bolo treba dať textové segmenty, ktoré

³² podrobnejšie o teoretickej mriežke budeme hovoriť v 4. časti.

³³ Z. Kiczková sa rozhodla pre tému moci, B. Kachničová – tému sebaoponovania a sebaúcty, A. Furjelová – tému práce vo verejnom a privátnom priestore a J. Tesáková – tému tela a materstva.

sme vybrali a vzájomne pospájali, aj do kontextu širšieho diskurzu.³⁴ A to predovšetkým toho dobového spoločenského diskurzu, na ktorý text rozprávania svojimi faktami, udalosťami a príbehmi odkazoval a ktorého bol súčasťou, hoci bol vyrôzprávaný až neskôr a v inej dobe. V rámci tohto širokého kontextu sa utváralo pochopenie významu a zmyslu narácií. Ak prednosťou diskurzu je, že reflektuje svoj vlastný spôsob hovorenia a vymedzuje pojmy, ktoré používa, tak výhodou „osadenia“ konkrétneho textu (jednotlivých tematicky významových segmentov) do dobového diskurzu je to, že nám umožní identifikovať reprezentačné postupy a praktiky rôznych inštitucionálnych subjektov danej doby. Poznanie toho, čo bolo/je pre diskurz charakteristické a čo on sám legitímuje ako (ne)prípustné a (ne)žiaduce nám umožňuje ostať pri vysvetlení postojov a konaní žien na úrovni textu/komunikácie (teda toho, čo ony sami povedali o rodinných, spoločenských, kultúrnych, politických, vôbec sociálnych pomeroch) a nezachádzať až do ich subjektívnej, psychickej stránky. My sotva môžeme rekonštruovať ich psychickú stránku. Nemôžeme sa ani vžívať do ich situácií, vlastne to ani nechceme. Skôr chceme to, čo ony samy v interview tematizujú, reflektujú, konštruujú, čo najlepšie pochopiť a porozumieť zmyslu ich osobnej životnej skúsenosti. Pretože jazyk sám navádza k istému porozumeniu skúsenosti a zároveň referuje o spôsobe, akým sa v istej komunite o danej skúsenosti hovorí, všimli sme si, ako rozprávačka používa jazyk. Uvedené citáty preto nemajú len priblížiť obsah toho, čo hovoria, ale aj ako formulujú svoje myšlienky a čo je v ich jazyku zaujímavé, resp. originálne.

Naše postupy mali aj ďalšie znaky diskurzívnej analýzy, hoci sme ju cielene a systematicky nepoužívali. Všimli sme si napr., akým spôsobom a kedy sa rozprávačka sama prezentuje, kam sa sama zaraďuje, ako reflektuje jazyk, ktorý používa, aké výrazy volí vo svojom spôsobe vyjadrovania, akým spôsobom sa stožňuje s jedným diskurzom a čo uvádza ako argumenty svojho distancovania sa od iného, atď. Pri zisťovaní toho, ako rozprávačka sama konštituovala predmet a spôsob svojho rozprávania, ukázalo sa ako funkčné rozlišovanie segmentov na opis, argumenty a príbehy.

³⁴ „Diskurz sa chápe ako spoločensky konštituovaná forma rozpravy (poznania), ktorá umožňuje istým spôsobom tematizovať a konštruovať spoločenskú realitu. Diskurz teda zahŕňa praktiky reprezentácie, ktoré systematickým spôsobom konštituuju objekt a subjekt rozpravy a produkujú súbory navzájom súvisiacich výrokov.“

Plichtová, J.: *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*, MÉDIA, Bratislava 2002, s. 197.

Výsledkom tohto kroku bolo textové spracovanie analýzy a interpretácie šiestich naratívnych interview cez tematické rastre, ktoré sme pomenovali nasledovne:

- a) **Moc** v životopisných rozprávaniach žien,
- b) **Sebaponímanie, sebarealizácia a sebaúcta** žien v ich biografiách,
- c) Téma **práce** v biografickom rozprávaní žien
- d) Rozprávanie žien **o tele a materstve**.

7. V ďalšom priebehu sa ukázala práca v skupine ako mimoriadne podnetná. Nasledovalo vzájomné niekoľkonásobné kritické čítanie už textovej podoby analyzovaných naratívnych interview všetkými členkami výskumného tímu. Na spoločných stretnutiach prechádzala táto jemná analýza a interpretácia vzájomných súvislostí tematických segmentov ďalším pripomienkovaním, komentovaním a upresňovaním, po ktorom každá výskumníčka urobila vo svojom texte korekcie podľa vlastného uváženia. Sledovala sa tým zásada overiť interpretáciu, a to dvojakým spôsobom. Porovnával sa text samotného rozhovoru s tým textom, v ktorom výskumníčka podala svoju analýzu a svoje pochopenie mnohoznačnej a viacvýznamovej štruktúry interview. Zároveň členky tímu medzi sebou diskutovali o tom, ako ony pochopili danú pasáž, problém či udalosť. O týchto našich interpretujúcich rekonštrukciách primárneho textu sme už nediskutovali so samotnými interviewovanými ženami, ale sme sa pokúšali urobiť kompromisné korekcie, ak sa naše interpretácie navzájom príliš vzdalovali alebo rozchádzali s niekoľkokrát analyzovaným primárnym textom. Rozprávačka tak bola niekoľkokrát fiktívne prítomná na našich seminároch.

Uvedomovali sme si, že idúc za doslovný význam výpovedí a reflektujúc rôzne kontexty, dostávame sa až na samotnú hranicu nadinterpretácie, ktorá vyvolávala otázky: Kde je ešte miera prípustnosti práve tejto interpretácie? Kde začína dezinterpretácia? Kde a ako sa dá overiť to, čo je ešte prijateľné v samotnej rekonštrukcii? Interpretácie nie sú totiž jednoduchou deskripciou v zmysle parafrázovania, ale zložitým procesom, v ktorom sa utvára viacvýznamovosť. To ale v žiadnom prípade neznamená, že sa usilujeme o hľadanie jedného možného, či „správneho“ výkladu. Ide nám skôr o roztvorenie „vejára možných interpretácií“, ktoré sú „istené pred vypadnutím zo steny“, povedané horolezeckou terminológiou, celým naratívny interview ako komplexným primárnym textom a zároveň aj ďalšími textami interpretátoriek, ktoré cez prizmu svojej témy analyzovali každé interview. Mnohosť a rozdielnosť interpretačných perspektív nemusí byť automaticky problémom, ale „poistkou“ proti nežiaducej nadinterpretácii.

V poradí **8. krok** sa zameril na potrebu rekonštruovať perspektívu minulosti, teda biografický význam (podstatných) zážitkov/udalostí, ktoré mali pre rozprávačku v jej doterajšom živote. Ide o biografické orientačné štruktúry, ktoré sa vytvorili v priebehu socializácie. Hypoteticky sme sa pokúšali chronologicky rekonštruovať pre/žité udalosti a načrtnúť ich funkčný význam. Ako východisko sme použili biogram, protokol a resumé a na základe dobrej znalosti (vy)rozprávanej biografie sme vytvorili nový text, ktorý sme nazvali **rozšírené resumé**.

V našom prípade išlo o postup, ktorý sa čiastočne približoval spomínanej genetickej analýze, resp. analýze (pre)žitej biografie, ktorá sa zakladá na texte, ktorý rozprávačka konštruuje v súčasnosti. Východiskom sú teda formy a štruktúry súčasnej reprodukcie, pretože najprv musí byť rekonštruovaná súčasná situácia rozprávania a výber rozprávaných udalostí. Zároveň sme uviedli podmienky, v ktorých sa naratívne interview uskutočnilo, pretože sme chceli zachytiť situačnú podmienenosť jeho utvárania. Otvorila sa tak príležitosť uviesť aj to, čo by to mohlo dokresliť, spresniť alebo lepšie pochopiť kontext príbehu/rozprávania. Pripúšťali sme aj možnosť uviesť veľmi charakteristické výroky formou (komentovaných) citácií.

V rozšírenom resumé sme vlastne vytvorili „*analytický subjekt*“. Tým, že sme urobili „*rekonštrukciu rekonštrukcie*“, odlišili sme ho od „*empirického subjektu*“.

„*Pri analýze biografického rozprávania*“, píše J. Plichtová „*sa rozlišuje medzi empirickým a analytickým subjektom. Empirický subjekt sa vynára v interview, v životnom príbehu v osobnom rozprávaní. Analytický subjekt je ideálny typ, ktorý vzniká ako zhustenie podstatných znakov životných príbehov rozprávajúcich*“ (podč. ZK)³⁵

Rozšírené resumé je takýmto „*zhustením podstatných znakov*“ pre/žitých udalostí, v ktorom „*analytický subjekt ako ideálny typ*“ je výsledkom našej rekonštrukčnej tvorby, teda nášho – výskumníčkami realizovaného „*vyskladávania*“ textu na spôsob „*puzzle*“, a to tak, aby vznikol čitateľný, zmysluplný a výstižný „*obrázok*“, zachytávajúci genézu pre/žitého. Aj keď sme sa usilovali zachovať reálnu časovú postupnosť životných príbehov, princípom rekonštrukcie nebol (vyčerpá-

³⁵ „*Symbolickí interakcionisti rozlišujú medzi týmito pojmami, lebo sú si vedomí, že každé spomínanie je aktívnou rekonštrukciou minulosti, ktorú istým spôsobom už pripravili predchádzajúce rekonštrukcie, pričom do procesu rekonštrukcie nevyhnutne vstupujú aj nové skúsenosti rozprávajúceho.*“

Plichtová, J.: *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. MÉDIA, Bratislava 2002, s. 193.

vajúci) chronologický výpočet životných udalostí konkrétnej ženy, ale „*zhustenie podstatných znakov pre/žitého*“. Tento zámer – odprezentovať najprv „*analytický subjekt*“, po ktorom nasledujú analýzy podľa zvolených tém,³⁶ vznikol aj v dôsledku toho, že slovenský tím sa rozhodol nepublikovať celé rozhovory. Príčinou boli viaceré etické otázky. V mnohých rozhovoroch sa vyskytujú dôverné, intímne, hodnotiace alebo vôbec prvý raz odhalené výpovede, čo svedčí o veľkej dôvere interviewovanej ženy voči výskumníčke. Na druhej strane ani autorizácia a anonymizácia každého interview nemôže zaručiť, že v prípade publikovania celého, nezmeneného textu nedôjde k zraneniu samotnej autorky alebo jej blízkych ľudí. V prípade, že urobíme zásahy do textu a vylúčime „*potenciálne háklivé pasáže*“, potom už interview prestáva byť autentické, mení sa význam primárneho textu a „*empirický subjekt*“ nemusí byť presvedčivý.

9. Za účelom publikovať našu analýzu a interpretáciu vybraných biografii museli sme podniknúť ešte jeden krok. Kvôli väčšej prístupnosti a čitateľnosti našich interpretujúcich textov sme sa rozhodli, že osou usporiadania nebudú jednotlivé témy, ale biografie, teda v rámci jedného rozhovoru budú vždy rekonštruované štyri témy. To si vyžadovalo znovu prečítať všetky interpretujúce texty, ktoré sa týkali každého rozhovoru a upraviť ich tak, aby spolu vytvorili relatívne ucelený komplex, uvedený rozšíreným resumé. Narazili sme pritom na zaujímavý moment. V primárnych textoch sa často opakovali tie isté miesta, na ktoré sa interpretátorky odvolávali, hoci reflektovali rozprávania z rozdielnych tematických uhlov pohľadu. Spravidla išlo o kľúčové miesta, na ktoré sme narazili už pri 5. kroku. Ak sme nechceli čitateľa/lku zaťažovať prílišným opakovaním výstižných citátov z rozhovorov, museli sme usporiadať „*burzu*“ a „*sestersky*“ sa podeliť o citované segmenty, podľa toho, pre ktorú z interpretátoriek bol predsa len najviac nepostrádateľný. Na vysvetlenie dôvodu tejto nápadnej opakovateľnosti tentoraz nepostačuje len rozprávačkino zvýznamnenie určitých udalostí a opisov, teda nejaká jej konštrukcia interpretovaných udalostí. Treba si viac všimnúť výskumný proces rekonštrukcie vybraných biografii, ktorý mal svoje teoreticky zdôvodnené východiská, čiastočne artikulované a pretransformované do „*interpretačnej šošovky*“. Hľadanie identity žien bolo nielen „*zastrešujúcou témou*“, ktorá je vpletená do otázok, týkajúcich sa moci, sebarealizácie, sebauvedomenia, pracovných aktivít, alebo problémov tela a materstva, čo by vysvetľovalo, že vo všetkých týchto témach sa dajú identifikovať „*stopy*“ identity ako istého spoločného svorníka. Závažnejšie je to, že do teoretických základov tohto projektu výskumníčky prijali procesualný a konštruktív-

³⁶ pozri 4. časť.

vistický (neesencialistický) koncept identity, ktorý ich pri analýzach „navigoval“ na vyhľadávanie kľúčových sociálnych a symbolických procesov utvárania identity konkrétnej ženy v jej rozprávaní.³⁷

10. Záver. Ani nám pri interpretáciách biografíí, podobne ako Rosenthalovcom, nešlo len o analýzu postojov, argumentácií a názorov, ale sme sa usilovali o rekonštrukciu konania žien. Prostredníctvom vymedzenia tém a sformulovaním teoretickej mriežky konkretizovanej do otázok, sa nám otvorila možnosť nájsť tie konkrétne situácie, v ktorých sa rozprávačky len prispôbovali alebo si zvolili práve také stratégie, ktorými prekračovali tradičné očakávania a konali proti zaužívaným (aj rodovým) stereotypom, pričom realizovali svoj „transformačný potenciál“. Dokázali sa presadiť ako individuality a rozhodovať o svojom ďalšom živote a podľa toho aj konať.

Analýza, ktorú náš výskumný tím urobil a vytvoril si nato vlastnú postupnosť krokov³⁸ nemala slúžiť teoretickému zovšeobecneniu o tom, či ženy v určitej dobe boli alebo neboli emancipované. Rovnako nechcela použitím citátov z mnohých rozprávaní ilustrovať či dokonca dokazovať nejakú apriórnu tézu. Oveľa viac nás provokovala otázka, ako vyrozprávané biografické skúsenosti žien môžu byť orientačné, účinné a inšpirujúce pre konanie dnešnej a budúcej generácie. Aké posolstvo so sebou prinášajú.

³⁷ Na rozdiel od biografickej rekonštrukcie, ktorú prezentujú Rosenthalovci, vzdali sme sa ambíciou urobiť ich posledný krok – tvorbu typov. Naše už dávnejšie výhrady voči typizácii sa ešte viac posilnili biografickým výskumom, ktorý priniesol rozmanitosť biografického materiálu.

³⁸ pozn. Reflektujúca rekonštrukcie biografických textov musí byť vždy obsahovo a metodicky konkretizovaná pre každý výskumný projekt.

4. Teoretické východiská pre tematickú interpretáciu naratívnych interview

Tematický interpretačný raster súvisí s prierezovým pohľadom na utváranie identity rozprávačiek. Každá zo zvolených tém reflektuje z určitého aspektu tento zložitý proces. Treba zdôrazniť, že naratívne interview neboli robené za účelom sledovať vopred zadané témy. Tie sme vyšpecifikovali až v priebehu interpretácií. Pre interpretatívny spôsob analýzy sme si vybrali tieto štyri základné témy:

- Moc** v životopisných rozprávaniach žien
- Sebaponímanie, sebarealizácia a sebaúcta** žien v ich biografiách
- Téma **práce** v biografických rozprávaniach žien
- Rozprávanie žien **o tele a materstve**

Pre tematickú interpretáciu bolo potrebné sformulovať si mriežku, cez ktorú sa budeme pozeráť na texty a analyzovať ich. Tematická mriežka musí mať teoretické „vystuženie“. Vytvoriť teoretickú konštrukciu tematickej interpretačnej mriežky, rastra, či istým spôsobom „vybrúsenej šošovky“ – môžeme použiť ktorúkoľvek z metafor – znamená obrátiť sa k feministickým teoretickým koncepciám a vybrať z nich tie, ktoré poskytujú podľa nášho názoru vhodné teoretické a metodologické východisko. Potrebu mať ujasnené základné teoretické východiská ešte predtým, než sa pustíme do obsahovej analýzy danej témy, výstižne sformulovala Jana Tesáková: „*Potrebovala som vodičlo, ktoré by ma nasmerovalo, ako sa mám pozeráť na zobrazovanie svojho problému, aby som ho videla, vedela zachytiť, pomenovať a vyvodit' z jeho výskytu určité závery.*“ Takýto „záchytný bod“ našla ešte predtým u feministickej mysliteľky Elisabeth Grozsovej, ktorá sa zaoberá problematikou (ženského) tela a jeho konceptuálnou genézou vo feministickom myslení. Jej texty použila ako teoretický základ svojich úvah a ako istú „teoretickú výstuž“ mriežky, od ktorej očakávala zviditeľnenie určitých aspektov problému tela a materstva. Dovolila jej pracovať s hypotézami (napr. Je telo mocenským prostriedkom aj v pôsobení socialistickej propagandy?) a zároveň sa overovala funkčnosť mriežky v našom kultúrnom kontexte. „*Práve s kultúrnym horizontom súvisela aj moja najväčšia obava: či bude mriežka, ktorú som*